

Хамула Дмитро Валентинович, кандидат культурології, старший науковий співробітник лабораторії психологічних, мистецтвознавчих та інших видів досліджень Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України

ORCID ID: 0000-0002-3146-1390

МИСТЕЦТВОЗНАВЧІ АСПЕКТИ РОЗРОБЛЕННЯ МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ПСИХОЛОГО- МИСТЕЦТВОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДИТЯЧОЇ ПОРНОГРАФІЇ

ART SCIENTIFIC ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE METHODOLOGY OF COMPLEX PSYCHOLOGICAL AND ART SCIENTIFIC EXPERTISES OF CHILD PORNOGRAPHY

Анотація. Статтю присвячено проблемним мистецтвознавчим темам розроблення методики проведення комплексної психолого-мистецтвознавчої експертизи дитячої порнографії для судових експертів-психологів та експертів-мистецтвознавців. Розглянуто такі важливі теми, як діхотомія утилітарності та не-утилітарності мистецтва, надмірність культури, поняття традиції, естетичність культури і мистецтва, катарсису, принципова відмінність мистецтва від вульгарного контенту, порномистецтва. У мистецтвознавчому дискурсі пропонується визначення порномистецтва та вульгарного контенту з віднесенням до такого зображень, які характеризуються певною недостатністю в естетичному сенсі, відсутністю художньої образності, натуралізмом, превалюванням форми над змістом, деіндивідуалізацією та депсихологізацією образів та іншими ознаками. Розглянуто можливість відношення до порнографічних таких зображень, які вирвані зі свого історико-культурного контексту та перенесені на нове контекстуальне або субкультурне тло, яке є невідповідним до цих перенесених історико-художніх цитат художніх творів минулих епох, та прямо або закамфльовано натякають на вульгаризований контекст.

Ключові слова: психолого-мистецтвознавча експертиза, дитяча порнографія, мистецтво і порнографія, контекстуальне поле, утилітаризм у культурі, надмірність культури, екологія культури, масова культура.

Abstract. The article is devoted to problematic art-historical topics of developing a methodology for conducting a comprehensive psychological and art-historical examination of child pornography for forensic psychologists and art experts. Such important topics as the dichotomy of utilitarian and non-utilitarian art, the redundancy of culture, the concept of tradition, the aesthetics of culture and art, catharsis, the fundamental difference between art and vulgar content, porn art are considered. In the art historical discourse, a definition of porn art and vulgar content is proposed, classifying as such images that are characterized by a certain deficiency in the aesthetic sense, lack of artistic imagery, naturalism, the predominance of form over content, deindividuation and depsychologization of images and other features. Also considered is the possibility of classifying as pornographic such images that are taken out of their historical and cultural context and transferred to a new contextual or subcultural

background, which does not correspond to these transferred historical and artistic quotations of artistic works of past eras, and directly or camouflagedly hint at a vulgar context.

Key words: psychological and artistic expertise, child pornography, art and pornography, contextual field, utilitarianism in culture, redundancy of culture, ecology of culture, mass culture.

Нині чинні методики мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру є недостатніми у сенсі методологічного розроблення проблематики не тільки порнографії як такої, а передусім є недосконалими у питанні розроблення визначення та ознак дитячої порнографії. У методиках практично відсутній мистецтвознавчий понятійний апарат, повністю не розроблені критерії відмінності елементів порнографії у мистецтві. Методики мають дуже малий обсяг новітніх літературних джерел, причому з акцентом на медичну літературу, з повним ігноруванням суто мистецтвознавчих та інших важливих джерел зі сфери гуманітарних наук, що перетинаються з мистецтвознавством [1; 2]. Тому розроблення алгоритму проведення комплексних психолого-мистецтвознавчих експертиз на основі впроваджуваної орієнтації результатів роботи на вимоги у сфері захисту дітей, яка доповнюється мистецтвознавчими критеріями визначення дитячої порнографії, – особливо важлива проблема сьогодення.

Проведення роботи з визначення мистецтвознавчих критеріїв із віднесення наданих на дослідження об'єктів до дитячої порнографії, а також розроблення методичних рекомендацій із призначення комплексних психолого-мистецтвознавчих експертиз для співробітників судово-слідчих та інших органів на тлі недосконалості існуючих мистецтвознавчих методик є особливо актуальним. Мистецтвознавчий аналіз творчості деяких митців дає змогу виявити ознаки не лише наявності відвертої дитячої порнографії, а й ознаки т. зв. «закамуфльованої» дитячої порнографії.

У деяких публікаціях за темою окремо було розглянуто загальні аспекти проблематики деградації сучасного мистецтва [13, с. 307], середовище якого сприяє зниженню відповідальності митця перед суспільством заради піару. Як наслідок – розквіт дитячої порнографії, особливо у фотомистецтві.

Так, найбільш поширеним прикладом «*закамуфльованої*» дитячої порнографії є використання зображення оголеної дитини віком до 14 років. Безумовно, йдеться не про будь-яку демонстрацію оголеного дитячого тіла, а про ті випадки, коли зображення навмисне еротизується, сексуалізується. Із цією метою використовуються поширені в художній культурі та мають історичну традицію форми демонстрації оголеної натури, а саме її розташування в естетично організованому середовищі. Серед них: традиційні прийоми заповнення тла зображення (кучеряві рослини, квіти, драпірування); класична постановка фігур, яка створює театральність поз, тощо. Основним змістом у цьому разі є чуттєва виразність людського тіла. Це прийнятно для повнолітнього і не припустимо для дитини, психофізіологічний топос якого

вкорінений у культурі дитинства, що природно виключає сферу сексуально-чуттєвої виразності.

Як приклад даних принципів зображень дітей М. Журавльова та Д. Янов наводять світлини мисткинь А. Френкель та Г. Домбровської із зображенням дівчаток, одягнених у білизна з мереживом, які мають покірний вигляд, томні погляди і розташовані у вікторіанському інтер'єрі [3, с. 104–105]. Аналіз зображення дає змогу віднести світлини зазначених авторів та їхню творчість загалом до таких, що межують із дитячою порнографією. Дівчатка тримають у руках великі троянди, які можуть розглядатися у ключі глибинної семантичної системи давніх символів, як знак, який уміщує у собі багато значень, серед яких є і жертвність, і любов, і символ чоловічої енергії, наприклад символ Христа, і т. д.

Слід окремо зауважити: саме спільна робота експерта-психолога та мистецтвознавця може дати змогу найбільш об'єктивно підійти до аналізу *«неоднозначних»* зображень та не допустити випадків помилкової кваліфікації образів як таких, що є дитячою порнографією, або навпаки – випадків занадто лояльного ставлення до образів дітей, які мають відверто сексуальний контекст або навіюють еротичне їх сприйняття. Публічна демонстрація подібних фотосесій, як правило, викликає гучний громадський резонанс, що свідчить про сформованість *«меж дозволеного»* в українському суспільстві [4, с. 688].

Скасування Закону, на якому вибудовувалася мистецтвознавча методика. Закон України *«Про захист суспільної моралі»*, де наводилося поняття порнографії, було скасовано. Нині діє Закон *«Про медіа»*, де поняття порнографії відсутнє. Проте у ст. 36 *«Обмеження щодо змісту інформації»* серед заборон поширення інформації наводиться таке:

«б) порнографічні матеріали, а також матеріали, що заохочують сексуальну експлуатацію та насильство над дітьми, демонструють статеві відносини дітей, використовують образ дітей (візуальний запис образу дітей) у видовищних заходах сексуального чи еротичного характеру» [7].

Творчість деяких сучасних фотоблогерів повністю або частково може підпадати під цю заборону.

Закон України *«Про всеукраїнський референдум»* містить норму, яка визнає обмеження щодо агітації. Під час агітації всеукраїнського референдуму забороняється:

«3) поширювати у будь-який спосіб матеріали, які містять ознаки сексизму або підбурюють до сексизму;

8) використовувати матеріали, які можуть завдавати шкоду фізичному, психічному або моральному розвитку дітей, викликати у них відчуття неповноцінності» [6].

Сексуальна об'єктивація дітей у поп-культурі є неприйнятною, оскільки поширення таких образів у журналах, рекламній продукції призводить до

того, що дівчата сприймають себе як сексуальні об'єкти та відчувають тривогу у разі невідповідності своєї зовнішності популярним стандартам краси. Тобто, згідно з наведеним положенням Закону «Про медіа», відчуття неповноцінності у дитини можуть визивати подібні фотосесії, і вони нині можуть підпадати під заборону [7].

Відповідно до статті 301-1 Кримінального кодексу України, під дитячою порнографією слід розуміти зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях [9].

Згідно з «Методикою дослідження продукції порнографічного характеру», «дитяча порнографія – зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної в реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях» [1, с. 29]. Тобто тут поняття співпадають.

Поняття порнографії. Автором пропонується розглядати порнографію як таку так: *у мистецтвознавчому дискурсі пропонується до порнографії відносити такі зображення, які характеризуються принциповою естетичною недостатністю, а саме: відсутністю художньої образності, натуралізмом, превалюванням форми над змістом, деіндивідуалізацією та депсихологізацією образів, тобто зображення такого роду, які естетично та художньо випадають із поля споживання мистецтва (мистецтво споживається лише неутілітарно, – у полі естетичного милування та духовного розвитку), а саме таке, яке спрямоване на утилітарну потребу (окрім наукових цілей, які можна розглядати як утилітарно-прикладні) емоційно-чуттєвого боку потреб людини. Також до порнографічних відносяться такі зображення, які вирвані зі свого історико-культурного контексту та перенесені на нове контекстуальне культурне або субкультурне тло, яке є невідповідним до цих перенесених історико-художніх цитат художніх творів минулих епох та прямо або закамурфльовано натякають на вульгаризований контекст.*

Мистецтво як не-утилітарна категорія культури. Так, загальновідомо, що з погляду античної естетики прекрасним є те, що є утилітарним, таке, як писав О. Ф. Лосев, що максимально корисно, зручно та вигідно, але й те, яке є предметом милування і приносить безкорисливу радість [11, с. 168]. Проте естетичні потреби античного грека та людини, укоріненої у європейську гуманістичну парадигму, докорінно відрізняються. Усе ж і досі ми не можемо уявити себе чистого мистецтва саме без милування і безкорисливої радості. Утім, вона зовсім не безкорисна, навпаки. Але ця користь являє собою довготривале естетичне почуття, яке обслуговує сферу духовного в житті людини. Тобто мистецтво обслуговує душу і дух. І саме із цього погляду являє собою величезну

користь, яка, врешті-решт, стає детермінантою не тільки поведінки людини, а й її світогляду.

Утилітарність як така протягом століть була історично зумовлена наслідками праці суворих буднів, залежністю людей від практичних обставин. Розбіжність утилітаризму мистецтва і порномистецтва та порнографії полягає у тому, що утилітаризм предметів декоративно-ужиткового мистецтва полягає у тому, що присвоєння цих предметів лежить певною мірою абстрактно від безпосередньої користі вживання. Тобто, наприклад, орнамент, що прикрашає фразе, безпосередньо ніби теж бере участь у годуванні людини, проте лише своєю матеріалізованою даністю, яка накладена на утилітарний предмет ужитку, а зовсім не абстрактною ідеєю орнаменту як такого. Ми завжди відокремлюємо цю «користь» орнаменту від користі самого вжиткового предмету. Кажучи про образотворче мистецтво у його універсальній якості культурного феномену, про утилітаризм не йдеться. Мистецтво як таке – це завжди царина трансцендентного, яка проривається у матерію. Краще за все це зрозуміло на прикладі традиції іконопису: ікона у матеріальній формі, тобто фарбами та лініями, змальовує для нас світ трансцендентний, світ Божественного. Картина може бути буквально утилітарно корисна хіба що заради прикривання дірки на стіні. Словом кажучи, ми б ніколи не мали перед цим феноменом картинності пієтету, який узагалі характерний для високого образотворчого мистецтва і тим паче для іконопису. Тобто ми хочемо сказати, що **чисте мистецтво як таке утилітарно не може бути вживане**, воно обслуговує тонкі шари духовної сфери. Мистецтво є їжею для душі, її споконвічною потребою, так само важливою для існування душі та духа, як і їжа тілесна. Із погляду грубої утилітарності мистецтво беззахисне. Це добре пояснює Н. Хамітов, кажучи про мистецтво так: «Граючи за своїми трагічними правилами, мистецтво, як канатоходець над ринковою площею, рухається, ризикуючи впасти у буденність і розбитися. Релігія та філософія захищені від буденності піднесеною зневагою, мистецтво завжди обеззброєне сумом. І тому воно постійно опускаються в інферно буденності і живе там, звільняючи всіх, хто прийшов до нього. І водночас воно перебуває над буденністю – високо на канаті, що простягається в небі» [12, с. 7].

Надмірність культури. Кажучи про неможливість утилітарно споживати мистецтво, те саме треба говорити і стосовно поняття культури як такої. Культура з погляду суворого функціоналізму, утилітарних цілей видається повністю надмірною. І саме тому її необхідність завжди перебуває під сумнівом у прагматично мислячих людей. Проте, за своєю суттю, саме культура забезпечує соціальний та духовний прогрес людини. Хамітов зазначає: «Усе, що робить культура – у пізнанні, у почуттях, щодо відносин людей один до одного, – надмірно, безпредметно, непрактично, нефункціонально, непридатне до справи. Культура або повинна прикинутися товаром для продажу себе (вдягнувши на себе маску

речі серед речей, товару серед товарів і почати поводитися у цьому ринковому світі за його законами), або культуру повинні принизити до товару, розтоптати, перетворити на засіб для досягнення кінцевих цілей» [12, с. 51]. Так, **надмірність та принципова нездатність до комерціалізації є головними ознаками культури**. Тотальна комерціалізація може призвести до загибелі культури, а отже, і до прямого розквіту порномистецтва і порнографії як повної заміни культури і мистецтва.

Надмірність культуротворчої діяльності породжує духовність. Культура як різноманітне ціле складається з трьох базових елементів: стратегем, цінностей та товарів. Стратегеми – напрямні, цільові установки; цінності – граничні цілі (телос) культури; продукти – результати культуротворчого процесу. Так само і будь-яка стратегема виступає системотворчим витокком культури лише за умови, що вона, зрештою, спрямовує людський дух до вищих цінностей [10, с. 4].

Традиція. Екологія культури. У розділі «Методи, що застосовуються для вирішення завдань» судово-мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру «Методики судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру (зі змінами)» у редакції 2024 р. зазначено, що «головним змістом і методами матеріалізації (втілення) порнографії є: зображення сексуальних стосунків, що грубо порушують моральні норми, які склалися у суспільстві (норми статевої моралі)», але не роз'яснюється, що саме відноситься до моральних норм, а також норм статевої моралі. А також не розшифровується вислів «порушення глибинних культурних приписів» [2, с. 6]. Можливо, у тексті Методики доцільно було б навести поняття зі сфери мистецтвознавства або психології мистецтва, культурології, естетики, а також приклади, роз'яснення таких понять, як ті ж самі глибинні культурні приписи. Аби не було двозначного сприйняття відносно понятійного апарату, що відносяться до тих чи інших культурних норм, які укорінені саме в українській ментальності, яка орієнтована на складний синкретизм філософсько-релігійного пласту свідомості, що складався на межі західного та східного світосприйняття.

Так, найважливішим імперативом культурної свідомості є традиція. Традиція – не просто елемент культури та її системообразуючий виток. Кожна локальна культура виробляє свої духовні практики, константи та канони, що впливають на світогляд, менталітет та спосіб життя людей. Окрема традиція – це система специфічних норм, зразків і культурних практик, які забезпечують універсально спрямоване освоєння світу з повноцінного виживання цієї спільноти людей [10, с. 5].

Із того факту, що світ культури є Будинок («екос») буття людини, впливає: ми залишаємося людьми лише тією мірою, у якій ми зберігаємо й оберігаємо цей будинок. Зруйнувавши його чи втративши, ми стаємо дикими. Початок культурної свідомості – це розуміння самоцінності будь-якого явища культури

й інстинкт охорони. Усвідомлення цього «духовного інстинкту» як системи ідей чи культурної практики є початком екології культури [10, с. 6].

Естетичність культури і мистецтва. Безпосередньою категорією культури і мистецтва є естетичність, яка є лише особистісною мірою вираженої небайдужості людини до світу. І саме культура допомагає сформуванню в людині ідею досконалості у її творчій і естетичній діяльності, надмірної над-утилітарної якості. Потяг до естетизації простору через те ж саме декоративно-ужиткове мистецтво, вірогідніше за все, є частиною внутрішньої програми людини.

Справді, утилітарне – це не просто груба корисність, а корисність, що містить у собі іманентне вираження задоволення, тобто доведена до досконалості та функціонального завершення її в самому акті присвоєння. Причому ця досконалість не означає пристебнутий «елемент краси» як заповнення обмеженості самого корисного.

Поняття «твір мистецтва» у строгому значенні слів указує не так на іменник, як на дієслово, на живий процес. «Виробляти» (творити, робити) мистецтво, очевидно, означає найближчим чином відтворювати певного роду ставлення, бачення світу як естетичне переживання людини.

Естетичне милування в культурі та мистецтві. Безкорисність почуття естетичного. Культура – це людська реальність, спосіб буття людини у світі. Точніше, це один зі способів буття людей, який актуалізується лише в певних історичних умовах та певній формі. Культура у своїх глибинних витоках заявляє себе там, де людина починає керуватися у своїх способах освоєння дійсності принципом універсальності.

Жодна тварина не може за своєю суттю вийти за межі своєї біологічної програми та підніматися до цього принципу. Лише людина здатна у своїх цілях, життєвих установках виходити за межі кінцевого – замкнутих на себе інтересів. Наприклад, людина має готовність безкорисливо милуватися красою, цінувати її саму по собі, споглядати прекрасне, отримуючи чисто естетичне задоволення, естетичну радість. Саме зародження такого естетичного почуття стало основою історичного виникнення мистецтва як частини культури [10, с. 31].

Естетичне почуття за змістом, канони краси, критерії прекрасного можуть змінюватися від епохи до епохи. Питання не у змісті, а у формальному принципі, у тому, чи є споглядання краси безкорисливим, що несе у собі свій власний зміст. Якщо акт споглядання краси не обмежений ніяким кінцевим, практичним інтересом, а заснований на сприйнятті прекрасного як цінного самого по собі, то це якраз і означає нескінченність та універсальність естетичного почуття [10, с. 32]. Це принципово відрізняє культуру і мистецтво від вульгарного.

Катарсис. Духовний оргазм. Утім, найбільш важливою категорією мистецтва як високорозвинутого феномену культури є катарсис, який став критерієм художнього вирішення протиріччя і морального очищення, а також зводить

докупи всі площини художнього феномену діалектики [12, с. 49]. «Катарсис – це чарівна реакція перетворення на спробу художника підняти завісу над глибинними протиріччями людського життя, стан духовного оргазму» [12, с. 52]. Таким чином, катарсичне в мистецтві здатне формувати сферу трансцендентного у культурі як сферу буття. Мистецтво може виступати художнім вирішенням протиріччя та творити в результаті свою художню реальність, яка відмежована від прізви буденного та вульгарного.

Важливим елементом у сприйнятті культури та мистецтва залишається їхня принципова здатність лишати у свідомості людини задоволення її духовних потреб, результатом чого може бути формування або генезис світогляду, а також, що доволі важливо, – це довге почуття естетичного задоволення у пам'яті про побачене, почуте, прочитане. Усе це залишає глибокий слід у свідомості та може підживлювати духовний світ людини протягом років або навіть усього життя. Саме таким є споживання мистецтва, і воно, звісно, стоїть дуже далеко від прямого утилітарного споживання.

Споживання вульгарного, або порномистецтва. Зовсім інакше ведеться споживання вульгаризованого контенту, або продукції порнографічного характеру, який завжди потребує механічного повтору. Буквально кажучи, порнографія споживається людиною так само, як споживається їжа для підтримки життєдіяльності організму. Саме так порнографія обслуговує нереалізовані або збочені фізіологічні потреби людини, викликаючи оргазм під час перегляду. Грубо кажучи, спогади про прийдешній оргазм та навіть про роки з регулярним оргазмом ніяк не можуть стати підставою для будь-якого задоволення не тільки духовних, а й навіть просто душевних потреб. Тут доречно східне прислів'я: «Скільки не кажи халва – у роті не стане солодко». Тобто людина не може переживати естетичну насолоду від спогадів про минулі оргазми, коли організм його потребує, – треба задовольнити цю потребу миттєво, тут і зараз. Таким чином, порнографічний контент має грубу, суто утилітарну функцію, потребу задовольнити інстинкт. Проте, на жаль, багато напрямів сучасного мистецтва теж мають тенденцію до фізіологічної спрямованості [13, с. 306].

Маркери-ознаки дитячої порнографії у мистецтві. У ході виконання роботи проводиться доповнення мистецтвознавчих критеріїв визначення дитячої порнографії, які наведені у «Методиці судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру», визначенням понять «реальний чи змодельований відверто сексуальний образ», «реальна чи змодельована відверто сексуальна поведінка». Проводиться розроблення критеріїв виявлення у творах сучасного та мистецтва минулого елементів, які можна віднести до дитячої «закамуфльованої» порнографії.

Так, компаративний аналіз творчості деяких фотохудожників ХХ–ХХІ ст. на предмет виявлення в їхніх творах дитячої порнографії на основі розроблених

алгоритмів мистецтвознавчого аналізу з її виявлення дав плоди. Це допоможе просунути на шляху до розуміння тенденцій, які вирують у сучасній художній культурі, зокрема у масовій культурі.

У розробленні критеріїв для визначення зображення дитини як порнографічного пропонується на основі виявлених ознак-маркерів відносити ті чи інші зображення до таких, які приналежні до дитячої порнографії, а саме: таких як, наприклад, оголені плечики дитини, спідня білизна з мереживом та розташування дітей в інтер'єрі з пишними ознаками вікторіанського стилю; зображення дитини в образі певних міфологічних персоналій із сумнівною репутацією або, навпаки, напрочуд цнотливою, наприклад як Діана-Мисливиця, або в образі «куртизанки», в образі дорослої жінки, як, наприклад, у популярному напрямку плакатного мистецтва пін-ап. Усе перераховане формується певними постановками фігур дитини, її одягу, а також жестів та поглядів, нехарактерних для природної поведінки саме дитини. Навмисне моделювання митцями образів дітей, які не просто суперечать моральним нормам суспільства, а саме формують в образі дитини її еротично спрямоване сприйняття як дорослої та сексуалізованої людини, що інколи цілком відповідає поняттям *«реальний чи змодельований відверто сексуальний образ»*, *«реальна чи змодельована відверто сексуальна поведінка»*. Як було виявлено, частіше за все дії, спрямовані на формування описаних розпусних образів, відносяться до дівчаток, рідше – змодельованих образів «нареченої» та «нареченого», роль яких грають діти обох статей.

Мистецтво як інтелектуальний діалог. Чисте мистецтво відрізняється від вульгаризованого продукту тим, що воно запрошує глядача, читача та слухача не просто до активного інтелектуального діалогу, а завжди до діалогу інтелігбельного, тобто пов'язаного й інтелектуальною інтуїцією. З іншого боку, саме мистецтво завжди входить у діалог із часом, іноді використовуючи історико-художні цитати. Мистецтво завжди говорить про вічне. Мистецтво тією чи іншою мірою загадкове, воно манить прихованими смислами, недомовленістю. Саме ця недомовленість породжує у нас почуття бажання вступити в діалог із витвором мистецтва. Цей діалог може відбуватися крізь століття. У творах мистецтва, у яких є елементи еротики, завжди є те, що приховано, але може збуджувати нашу уяву, змусити думати, при цьому не порушуючи спокою сексуальних бажань.

Моменти «до» і «після» у мистецтві як характерна риса відмінності від порнографії. Так, твори мистецтва дуже часто підносять глядачеві момент «ДО», який домислюється. Наприклад, як у фресці Джотто ді Бондоне «Поцілунок Іуди» у капеллі Скровеньї (1306 р.), де сам акт поцілунку не зображений, він ще не відбувся, проте художником показано момент, що передує цьому поцілунку. Глядачеві навіть не потрібне продовження, ми це розуміємо інтелігбельно. У порнографії немає нічого подібного. Там усі моменти «ДО» абсолютно нецікаві споживачеві, він жадібно прокручує ролик до своїх «солодких»

моментів, оскільки він точно знає, що вони там є. У мистецтві нічого подібного ми не знаходимо. У широкому значенні мистецтво ніби ходить і говорить багато про що завжди «навколо». Таким чином, можна визначити, що різницею між мистецтвом і порнографією є те, що мистецтво як таке ніколи не споживається утилітарно [14, с. 164]. Еротичне мистецтво є неутилітарно самоцінним, а порнографія, навпаки, існує з метою – викликати певні фізіологічні стимули та реакції сексуального характеру, які завжди схожі на ага-ефект. Мистецтво ж орієнтоване на тривале естетичне та інтелектуальне милування, медитативний стан і є його детермінантою. Саме так деякі митці тлумачать свою творчість, покладаючи її ціль у душевному стані, схожому на медитативний, коли під час творчого акту змінюється свідомість людини.

Мистецтво ніби грає у гру Шредінгера, порнографія ніколи не приймає умов цієї гри, оскільки для неї важлива фіксація того, чого вимагає інферно в людині, без альтернативи суперпозиції та інтелигібельності. Мистецтво ніби верхній шар океану в свідомості людини (кажучи словами Ніцше – аполонізму). Він завжди стикається з глибинними шарами (діонісійством), але дуже рідко в них проникає напряду. Ось цей дотичний край «форми» тонкого шару, що межує з нижче лежачими шарами, де притиснута порнографія, і є тим шаром, що відповідає поняттю еротичного у мистецтві.

Фізіологічність мистецтва. Окремою проблемою є пошук причин витоків у походженні сучасної порнографії у світлі фізіологічності європейського мистецтва на прикладі концепції П. Флоренського з порівнянням західноєвропейського живопису з візантійською традицією. Найбільш яскравими візуальними маркерами для цього ми запропонували взяти сюжет розп'яття Діонісія (1502 р., де Христос наче тінь) і М. Грюневальда (1525 р., де тіло Христове має трупні плями) і перекинути місток до сьогодення на прикладі творчості сучасного митця Гюнтера фон Хагенса, який робить скульптурні композиції з трупів людей), на основі чого логічно висвітлюється коріння ідеї огидної фізіологічності у сучасному мистецтві [13, с. 306].

Порнографія без використання спеціальних знань. М. О. Журавльова і Д. В. Хамула ставлять питання про доречність залучення мистецтвознавців до проведення досліджень із виявлення порнографії лише у тих випадках, коли остаточне вирішення експертного інтегрального питання виходить за межі простої порнографії, задля виявлення якої потрібні спеціальні знання, а саме тоді, коли постає питання можливого відношення певних зображень до культурного надбання, мистецтва. Навпаки, той контент, який одразу і недвозначно сприймається як відверта порнографія, повинен розглядатися без залучення експертів-мистецтвознавців [4, с. 689–696].

Саме тому слід наполягти на думці, що залучення спеціальних знань є необхідним лише у суперечливих випадках. Наприклад, це стосується проведення

скандальних та неоднозначних виставок, за сексуалізації дітей у рекламі, у фотоблогерстві, тобто коли відсутні відверті порнографічні ознаки.

Уважаємо, що науково-методичні рекомендації потребують корекції у частині визначення завдань мистецтвознавчої експертизи, а експертна практика проведення таких досліджень повинна стосуватися виключно складних випадків, коли між порнографією та мистецтвом виявляється тонка грань і для визначення твору як порнографічного або історичного чи культурного виникає необхідність у спеціальних знаннях експерта. Автори вважають, що мистецтвознавча експертиза має велике значення під час вирішення того, чи є твір порнографією, коли це стосується автентичного мистецтва. Наприклад, твори, які мають художню чи літературну цінність, є такими, які не відносяться до порнографії.

Контекст мистецтва. Залишається відкритою проблематика того, чи можна вважати припустим твори мистецтва, які нині є прямими художньо-історичними цитатами з художніх творів минулого, де зображено еротичні сцени, у яких задіяні діти. Це перехресна проблема контексту творів мистецтва, які межують з еротикою, вульгарністю. Одна справа, коли ми вважаємо багато творів минулого із зображенням сцен з оголеними, у тому числі і дітей, культурним надбанням із прийняттям цього факту як історично даного, інша справа, коли ці образи переносяться у новітні умови і коли вони приймають на себе через цей новітній і не притаманний їм контекст зовсім інше забарвлення, сприймаються тим самим як скандальний контент. Саме у таких випадках особливо загострюється важливість ролі експерта-мистецтвознавця.

«Неприпустиме» мистецтво як соціальний протест. Так, зважаючи на вище сказане, узагалі постає питання про важливість розгляду альтернативних зображень у певному культурному контексті у наші часи, таких, які на перший погляд здаються неприпустимими, проте такими, які є продуктом певного соціокультурного контексту. Тобто перед тим як віднести той чи інший художній контент до порнографії або дитячої порнографії, треба вивчити контекст, у якому він був створений, його цілі, часи та місце створення. Обов'язковим тут є вивчення біографії митців, їхніх висловлювань та програм, які вони декларують.

«Віденський акціонізм». Прикладом виклику суспільству є творчість «віденських акціоністів» 1960-х років (Валі Експорт, Вайбель, Брус та ін.), які створювали свій контент у вигляді інсталяцій, перформансів та акцій у відверто непристойних, фізіологічно відвертих діях та позах (із залученням дітей, а також зі сценами сечевипускання, дефекації, мастурбації, кровопускання та ін.), чим викликали полювання поліції на представників свого мистецького напрямку. Тим не меше слід зауважити: їхні дії та імена як феномен контркультури увійшли в історію мистецтва та описуються у хрестоматійних виданнях із сучасного мистецтва [8, с. 502 і сл.]. Це було зумовлено тим, що свою творчість дані митці

репрезентували як певний соціокультурний протест. Їхня діяльність, хоча і ззовні виглядала вкрай непристойною, вона була зумовлена контекстом протестного руху, як прояв революції мовою сучасного провокаційного мистецтва, а не була самоціллю, як у порнографії. Мистецтвознавець завжди повинен мати на увазі контекст, у якому перебувають твори, якими би ганебними вони не виявлялися на перший погляд.

Сучасне мистецтво як провокація і скандал. Сучасне мистецтво, слід особливо зазначити, завжди є певною мірою викликом суспільству. Особливо в епоху масової культури воно є таким. Якщо мистецтво не буде шокуючим, воно не приверне уваги. Саме тому успішне сучасне мистецтво – це завжди скандал. Митці «віденського акціонізму» у 1960-ті роки казали: «Ми хотіли скандалу». Проте одна річ, коли йдеться про дорослих людей, інша – коли діти стають об'єктом маніпуляцій дорослих.

Розмежування чистого мистецтва від не-мистецтва є однією з проблем епохи постмодернізму. У певний момент генези мистецтво звільнилося від ритуалу, однак повного звільнення так і не відбулося. Художники і сьогодні згадують ритуал, міф.

Проте нині роль художника як зразка моральності сильно похитнулася. Будь-який сучасний художник, як показав режисер П. Сорентіно у фільмі «Велика краса», живе *«вібраціями, часто екстрасенсорними, поезію яких неможливо передати за допомогою примітивних слів»*. Мисткиня Т. Концепт у розмові з головним героєм фільму Д. Гамбарделлою додає: *«Я художник, мені ні чорта не треба пояснювати»*. Сорентіно цим сюжетом описує типовий портрет сучасного авангардного художника, який нині може відвертно і не казати про бажання викликати скандал, проте інтуїтивно саме цього він і бажає.

Важливо, що культура, так само як і духовний вектор генези людської природи, – це завжди продукт людської свідомості та людського генія, а також будь-якої діяльності. Як відомо, культура – це сукупність того, що зробила людина. Відповідно, будь-що, що зробила в незапам'ятні часи людина, називається сферою культури, тоді чому ми не маємо права називати все те, що створює людина нині з неодмінною претензією на звання своїх творів, творами мистецтва, власне культурою або мистецтвом? У наші дні саме так і відбувається. Причому описана тенденція простежується вже з початку ХХ ст., коли будь-який артефакт залежно від певного контексту міг бути осмислений як витвір мистецтва (редімейд). Причому чим незвичніше, провокаційніше виглядає і репрезентується цей продукт, тим краще. Тому не дивно, що багато з того, що ми могли б визначити, як щось непристойне, своїми творцями представлено саме як мистецтво. Наприклад, творчість трансавангардного художника О. Ройтбурда з його відвертими порнографічними сюжетами яскрава тому ілюстрація (серія робіт «Прощання Гектора з Андромахою»).

Масова культура. Ця культура є результатом псування нравів, потакання низьким естетичним потребам людини. Головне тут полягає у самій антикультурній спрямованості масової культури, бо остання, усе більше служачи цілям комерції, ніколи не була духовним простором «виробництва людського в людині». Але закони ринку, технології реклами забезпечують «масовий» успіх продуктів поп-культури. Саме ця обставина змушує представників справжньої духовної культури об'єднуватися й вести боротьбу проти сурогатів, які роз'їдають духовний базис історичного буття [10, с. 29–30].

Можна стверджувати, що масова культура є псевдокультурним феноменом, який використовує форми і технології культури в протилежних цілях. Наприклад, годування білки в гаю робиться з почуття радості спілкування з природою, але якщо використовувати акт годування як приманку для ловлі звірка й утилітарного його використання з метою наживи, тоді мета перетворюється на засіб поганого характеру. І якщо така практика стає масовою, то це вже не має відношення до принципу благоговіння перед природою, а є моральною та правовою проблемою. Подібно до цього масова культура не має до самої культури прямого відношення, а є проблемою утилітарного використання культури в комерційних цілях. Цей процес призводить до деградації культури [10, с. 28].

Проведений аналіз дає змогу ширше подивитися на діалектичну і тонку проблематику виявлення дійсно вульгарних елементів у артпросторі та переставити акцент у проведенні мистецтвознавчих експертиз порнографії з простого її фіксування у русло суто мистецтвознавчих проблем, де порнографія не є самоочевидною, а є «закамуфльованою», і де для її виявлення необхідні спеціальні знання експерта-мистецтвознавця. Саме тому на експертів покладається особлива відповідальність за віднесення витворів чи то до мистецтва, чи то до порнографії, а особливо до дитячої.

Перелік використаних джерел:

1. Долуда А. О. Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру. Харків : ХНДІСЕ, 2013. 58 с.
2. Долуда А. О. Методика судово-експертного мистецтвознавчого дослідження продукції порнографічного характеру (зі змінами). Харків : ХНДІСЕ, 2024. 14 с.
3. Журавльова М. О., Янов Д. М. Комплексна психолого-мистецтвознавча експертиза дитячої порнографії. *Вірменський журнал судової експертизи та криміналістики*. 2021. № 5. С. 103–108. URL: <https://doi.org/10.53587/25792865-2021.5-103> (дата звернення: 11.05.2024).
4. Журавльова М. О., Хамула Д. В. До питання визначення продукції як порнографічної: у комплексі або без використання спеціальних знань. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 688–697.
5. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/t031296?ed=2022_12_13 (утратив чинність).
6. Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 26.01.2021. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 1–2. Ст. 1.

7. Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2023, №№ 47–50. Ст. 120.
8. Мистецтво з 1900 року. Модернізм, антимодернізм, постмодернізм / Хел Фостер та ін. 2015. 816 с.
9. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. №№ 25–26. Ст. 131.
10. Лазарев Ф. В., Брюс А. Літл. Всесвіт культури: стратегіями та цінностями. Сімферополь : СОНАТ, 2008. 192 с.
11. Лосев А. Ф. Історія античної естетики. Ранній еллінізм / худ. офор. Б. Ф. Бублик. Харків : Фолио ; Москва : АСТ, 2000. 960 с.
12. Хамітов Н. Звільнення від буденності: мистецтво як вирішення протиріч життя. Київ : Наукова думка, 1995. 120 с.
13. Хамула Д. В. До проблеми походження фізіологічності у сучасному мистецтві. *Зб. мат. Міжнар. наук.-пр. конф. «Актуальні питання судової експертизи та криміналістики з нагоди ювілеїв видатних вчених: 95-річчя від дня народження Л. Ю. Ароцкера Ароцкерівські читання та 105-річчя від дня народження М. В. Салтєвського»*, м. Харків, 19 травня 2023 р. Харків, 2023. С. 306–308.
14. Хамула Д. В. До проблеми осмислення і виявлення елементів порнографії у культурі та мистецтві: моменти «до» і «після». *Зб. мат. 6-ї Міжнар. наук.-пр. конф. «Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності»*, 12 жовтня 2023 р. Кропивницький, 2023. С. 163–165.

References:

1. Doluda, A. O. (2013). Metodika sudovo-ekspertnogo mistectvoznavchogo doslidzhennya produkciji pornografichnogo harakteru [Methodology of forensic art research of pornographic products]. Harkiv, HNDISE, 58 s. [In Ukrainian].
2. Doluda, A. O. (2024). Metodika sudovo-ekspertnogo mistectvoznavchogo doslidzhennya produkciji pornografichnogo harakteru (zi zminami) [Methodology of forensic expert art study of products of a pornographic nature (with changes)]. Harkiv, HNDISE, 14 s. [In Ukrainian].
3. Zhuravlyova, M. O., Yanov, D. M. (2021). Kompleksnaya psihologo-iskusstvovedcheskaya ekspertiza detskoj pornografii. *Armyanskij zhurnal sudebnoj ekspertizy i kriminalistiki* [Comprehensive psychological and artistic examination of child pornography. *Armenian Journal of Forensic Science and Forensics*]. Erevan: № 5. S. 103–108. Retrieved from: <https://doi.org/10.53587/25792865-2021.5-103> (data zvernennya: 11.03.2024).
4. Zhuravlova, M. O., Hamula, D. V. (2023). Do pitannya viznachennya produkciji yak pornografichnoyi: u kompleksi abo bez vikoristannya specialnih znan [On the question of defining products as pornographic: in a complex or without the use of special knowledge]. *Kriminalistika i sudova ekspertiza*. Vip. 68. K.: KNDISE, S. 688–697. [In Ukrainian].
5. Zakon Ukrayini «Pro zahist suspilnoyi morali» vid 20 listopada 2003 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR)*, 2001, № 25–26, st. 131 [The Law of Ukraine «On the Protection of Public Morals» dated November 20, 2003]. Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/t031296?ed=2022_12_13 (vtratuv chunnist).
6. Zakon Ukrayini «Pro vseukrayinskij referendum» vid 26 sichnya 2021 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)* [The Law of Ukraine «On the All-Ukrainian Referendum» dated January 26, 2021 // *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*], 2023, № 1–2, st. 1.
7. Zakon Ukrayini «Pro media» vid 13 grudnya 2022 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi (VVR)* [The Law of Ukraine «On Media» dated December 13, 2022//*Vidomosti Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*], 2023, №№ 47–50, st.120.
8. *Iskusstvo s 1900 goda. Modernizm, antimodernizm, postmodernizm* [Art since 1900. Modernism, anti-modernism, postmodernism]. Hel Foster i dr. 2015. 816 s.

9. Kriminalnij kodeks Ukrayini vid 5 kvitnya 2001 roku. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini (VVR) [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], 2001, № 25–26, st. 131.

10. Lazarev, F. V., Bryus, A. (2008). Littl. Vselennaya kultury: strategemy i cennosti [Little. The universe of culture: strategies and values]. Simferopol: SONAT, 192 s.

11. Losev, A. F. (2000). Istoriya antichnoj estetiki [History of ancient aesthetics]. Rannij ellinizm. Hud. ofor. B.F. Bublik. Harkov: Folio; M.: OOO «Izd-vo ACT», 960 s. (Vershiny chelovecheskoj mysli).

12. Hamitov, N. (1995). Osvobozhdenie ot obydennosti: iskusstvo kak razreshenie protivorechij zhizni [Freedom from the mundane: art as a solution to life's contradictions]. K.: Naukova Dumka, 120 s.

13. Hamula, D. V. (2023). Do problemi pohodzhennya fiziologijnosti u suchasnomu mistectvi [To the problem of the origin of physiology in modern art]. Zb. mat. Mizhnar. nauk.-pr. konf. «Aktualni pitannya sudovoyi ekspertizi ta kriminalistiki z nagodi yuvileyiv vidatnih vchenih: 95-richchya vid dnya narodzhennya L.Yu. Arockera Arockerivski chitannya ta 105-richchya vid dnya narodzhennya M.V. Saltevskego», Harkiv, 19 travnya 2023 roku. Harkiv, S. 306–308. [In Ukrainian].

14. Hamula, D. V. (2023). Do problemi osmislennya i viyavlennya elementiv pornografii u kulturi ta mistectvi: momenti «do» i «pislya» [To the problem of understanding and identifying elements of pornography in culture and art: «before» and «after» moments]. Zb. mat. №6-yi Mizhnar. nauk.-pr. konf. «Aktualni pitannya vdoskonalennya sudovo-ekspertnoyi ta pravoohoronnoyi diyalnosti», 12 zhovtnya 2023 roku. Kropivnickij, S. 163–165. [In Ukrainian].

